

УДК 341.21.001.32+341.001.73

Т. Р. Короткий

ГЕНЕЗИС МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ УТВОРЕНЬ І ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Міжнародне право як досить консервативна складова міжнародної нормативної системи менш піддано змінам, ніж система міжнародних відносин, яку воно регулює (що, однак, певною мірою забезпечує її стабільність через формування міжнародного правопорядку), і деякою мірою відстає у своєму розвитку за цими змінами¹. Через це, а також за інших обставин² виникає спокуса говорити про кризу міжнародного права. Однак, на нашу думку, незважаючи на об'єктивно властиві будь-якій нормативній системі недоліки регулювання, говорити про кризу міжнародного права немає підстав³. В умовах глобального світу міжнародне право було і залишається найбільш ефективним регулятором міжнародних відносин. Як обґрунтовано відзначає професор В. Н. Денисов, «у міжнародній сфері міжнародне право відіграє роль, яка не може бути замінена іншими засобами... В нинішньому світі міжнародний правопорядок набув нових ознак, ставши насправді «спільною мовою» держав у міжнародному співтоваристві, без якої сьогодні неможливо не лише підтримувати мир і безпеку, а й розвивати співробітництво держав в економічній, соціальній та гуманітарній сферах, ефективно здійснювати захист національних інтересів держав» [2, с. 300–301].

Однак основна роль міжнародного права в регулюванні міжнародних відносин⁴ не виключає критичного погляду на відповідність міжнародно-правового регулювання потребам міжнародного співтовариства, особливо з урахуванням динамічних змін у міжнародній системі під впливом глобалізації.

В умовах глобалізації значимість міжнародного права тільки підвищується. Але, будучи частиною цього глобального світу, під впливом глобалізації відбулися якісні й кількісні зміни й у міжнародному праві. Ці зміни багато в чому є відображенням змін у міжнародних відносинах,

пов'язаних з такими проявами, як наднаціональність [4; 5, с. 122–129; 6–8], глобальне управління [9], інтеграційні тенденції⁵ і формування інтеграційних правопорядків [11; 12]. Під впливом глобалізаційних процесів (відзначимо, що це не єдина причина зазначених далі змін) міжнародне право еволюціонує як у якісному (зміна сутності, поява нових суб'єктів, розвиток системи міжнародного правосуддя), так і в кількісному розумінні (зростання числа норм, джерел, виникнення нових інститутів і галузей). Спостерігається виникнення нових, раніше не відомих явищ (фрагментація міжнародного права) [1; 13–19].

Причому ці зміни стосуються й такої дуже консервативної і фундаментальної категорії міжнародного права, як його суб'єктний склад: під впливом концепції наднаціональності [20] розхитується наріжний камінь сучасного міжнародного права — концепція суверенітету [21–23] в її класичній інтерпретації⁶, існують тенденції закріплення правосуб'єктності міжнародного співтовариства і людства [24], а інтеграційні утворення, на наш погляд, згодом зможуть претендувати на статус самостійного виду суб'єкта міжнародного права. Власне, останнє припущення і стало робочою гіпотезою наших міркувань про міжнародну правосуб'єктність інтеграційних утворень⁷ і можливих змін міжнародного права⁸. Додамо, що при оцінці поглядів на міжнародну правосуб'єктність Європейських Співтовариств і ЄС варто виходити з часу висловлення таких поглядів, оскільки динаміка розвитку Європейських Співтовариств та ЄС тягне досить принципові зміни їх правосуб'єктності в плинні обмеженого періоду.

В цьому сенсі не можна недооцінювати виникнення нового виду правової системи — інтеграційної правової системи⁹, що деякою мірою є гібридною¹⁰, але при цьому характеризується явно виділеними відмітними ознаками.

1. Традиційно виділяють чотири основних компоненти системи: нормативний (система міжнародного права); інституціональний (міжнародні організації й органи, міжнародні конференції); імплементаційний (міжнародні правовідносини, способи реалізації норм міжнародного права, міжнародний правопорядок); ідеологічний компонент (міжнародно-правові доктрини, міжнародна правосвідомість, міжнародно-правова культура) [30]. На нашу думку, визначальним для розвитку міжнародної правової системи може стати інституціональний компонент, через призму якого ми розглянемо розвиток міжнародного права в XXI столітті.

З аналізом змісту і розвитку інституціонального компонента міжнародно-правової системи тісно пов'язано питання про суб'єктів міжнародного права. Зіставлення даних категорій, на наш погляд, показує, що категорія інституціонального компонента міжнародно-правової системи трохи ширше і включає не тільки сукупність суб'єктів міжнародного права. Однак саме суб'єкти посідають центральне місце в міжнародному праві. Сутність міжнародного права, його природа є похідними від природи і сутності суб'єктів [31, с. 293]. А еволюція суб'єктного складу

міжнародного права є суть еволюції самого права. Щодо кола суб'єктів міжнародного права існували різні точки зору, особливо в контексті визнання/невизнання як суб'єкта індивіда, однак історія еволюції суб'єктного складу [31, с. 296–299] є, на наш погляд, об'єктивною і, за нашим переконанням, тісно корелює із сутнісними змінами в міжнародному праві, що є підставою для його періодизації.

Як уявляється, існують передумови виділення як самостійних суб'єктів міжнародного права міжнародного співтовариства (можливо людства) [24, с. 58–61] і інтеграційних утворень¹¹. Наявність таких двох груп різних за своєю сутністю суб'єктів відображає, на наш погляд, доцентрові й відцентрові процеси, що відбуваються в міжнародному співтоваристві в умовах глобалізації на рівні світового співтовариства в цілому¹², та їх інституалізація¹³, що супроводжується виділенням і правовим закріпленням властивих цьому співтовариству і людству¹⁴ інтересів, і, як наслідок, закріплення прав і обов'язків у міжнародного співтовариства¹⁵ і людства¹⁶ та, з іншого боку (незважаючи на зовнішню суперечливість, але як відображення єдності й боротьби протилежностей, аналогічні процеси на регіональному рівні), появу інтеграційних утворень, що забезпечують захист національних інтересів окремих груп, пов'язаних регіональними економічними і політичними інтересами, спочатку переважно зовнішньоекономічних в умовах глобального світу. Необхідність ефективного просування цих інтересів тягне потребу їх закріплення і реалізації міжнародно-правовими засобами та наявність у інтеграційних утворень прав і обов'язків з міжнародного права. І якщо в даний час наявність у ЄС міжнародної правосуб'єктності складно взяти під сумнів, а його розгляд як особливого, унікального суб'єкта міжнародного права уявляється дуже обґрунтованим [25, с. 9; 28, с. 113–127], то еволюція інших інтеграційних утворень до рівня ЄС приведе до виділення особливого виду суб'єктів міжнародного права¹⁷.

2. Головною причиною сучасних інтеграційних процесів є прагнення до підвищення економічної ефективності, особливо в умовах глобалізації, і сама інтеграція носить, насамперед, економічний характер. Фактично по економічних причинах відбувається часткове відмовлення від суверенітету на користь конкурентоздатності національної економіки при утворенні інтеграційних об'єднань [35]. Одночасно участь в інтеграційних об'єднаннях є проявом суверенітету і його реалізацій, що не суперечить одне одному.

Поки немає жодного регіонального економічного блоку настільки високого рівня розвитку, але найближче до нього підійшов ЄС [35].

Існують різні точки зору щодо правової природи ЄС і тенденцій її зміни [28, с. 114–116; 36, с. 29–34]. Безсумнівно, що під впливом еволюції правової основи функціонування ЄС (особливо з прийняттям Лісабонського договору про внесення змін у Договір про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу (відредагований Договір про заснування Європейського співтовариства)) зазнали

змін правова природа ЄС і погляди на неї. Проте, незважаючи на стійке протягом тривалого часу уявлення про Європейські Співтовариства (і ЄС) як про міжнародну організацію¹⁸, практично з часу їх виникнення вказувалося на відмінності між Співтовариствами і міжнародною організацією¹⁹. Останнім часом ці розходження відносно ЄС тільки підсилюються [28, с. 116–117].

На наш погляд, ЄС еволюціонує в квазідержаву при збереженні суверенітету (в обмеженому обсязі) вхідних у його склад держав²⁰. Ці тенденції явно виявляються в інституціональній трансформації ЄС, що почалася з прийняття Маастрихтського договору 1992 р. і привела до підписання Лісабонського договору про внесення змін у Договір про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу (відредагований Договір про заснування Європейського співтовариства). Але ж будучи першим повноцінним інтеграційним утворенням, ЄС стане прикладом для побудови інтеграційної структури в інших подібних утвореннях.

В аспекті даної статті питання природи ЄС нас цікавить саме в контексті характеру його міжнародної правосуб'єктності²¹. І в залежності від його природи — федерація, конфедерація, державоподібне утворення, міжнародна організація²², «*sui generis*» — зміст міжнародної правосуб'єктності ЄС буде різним²³. Хоча, застережемо, що стосується її змісту, то щодо прав і обов'язків, які виникають із міжнародних договорів, цей обсяг досить визначений; щодо ж дії норм звичаєвого міжнародного права ситуація інша: правова природа ЄС відіграє тут визначальну роль. Як обґрунтовано зазначає професор О. М. Мещерякова, «ЄС сьогодні — це інтеграційне співтовариство з настільки значним обсягом делегованих повноважень, що його юридичну природу неможливо визначити однозначно. Однак у сфері Спільної зовнішньої політики і політики безпеки міжнародно-правова основа ЄС не викликає сумнівів» [41, с. 24].

Розглядаючи еволюцію правосуб'єктності ЄС у динаміці, варто акцентувати увагу на генезис природи Європейських Співтовариств і їх правосуб'єктності. Її вдало охарактеризував В. І. Муравйов як «...своєрідну форму державоподібного утворення з рудиментами міжнародної організації» [42, с. 37]. Продовжуючи цю думку, О. О. Гріненко зазначає, що держави — члени Співтовариств розширили своє співробітництво у сфері зовнішньої політики і створили з цією метою нове інтеграційне утворення — Європейський Союз [28, с. 122]. На думку В. М. Яременко, основним суб'єктом, що представляє ЄС на сучасному етапі (на 2006 р. — Т. К.), є Європейські Співтовариства, що його складають²⁴, «на яких у відповідності до статті 1 Договору про Європейський Союз заснований Європейський Союз. Європейські Співтовариства є загальноновизнаними суб'єктами міжнародного права, мають правосуб'єктність, що закріплено в їхніх установчих документах і знаходить своє підтвердження в правозастосовній практиці правовідносин цих суб'єктів на

міжнародному рівні» [40]. В. І. Кузнецов підкреслював, що «міжнародна правосуб'єктність Співтовариства не є сумою правосуб'єктностей держав-членів, а дії в рамках цієї правосуб'єктності є його діями, а не діями держав-членів у всіх випадках, якщо інше не передбачено установчими договорами» [43, с. 179–180].

На наш погляд, природа ЄС (у даний час) найбільш повною мірою розкривається через категорію «наднаціональність», тим самим не допускаючи характеризувати його через федерацію і конфедерацію, а з іншого боку — ототожнювати з класичною міжнародною організацією. Ця теза не є суперечністю припущенню Н. А. Єфремової про наявність в інтеграційних економічних об'єднань у цілому такої властивості, як «колективний суверенітет»²⁵. Саме він, а також знаходження на його основі такого нового якісного стану, як наднаціональність, дозволяють говорити про виділення нового суб'єкта міжнародного права.

Досліджуючи генезис міжнародної правосуб'єктності ЄС, О. О. Грінченко звертає увагу на те, що в Договір про ЄС від 1992 р. не наділів ЄС прямо передбаченою міжнародною правосуб'єктністю. Але в Амстердамській та Ніщській редакціях Договору про ЄС Союз отримав право «укладати від свого імені угоди, що, власне, і є однією з ознак міжнародної правосуб'єктності. Проблема міжнародної правосуб'єктності ЄС була вирішена лише в Лісабонському договорі» [25, с. 25, 27, 30]. Зазначають, що ЄС «похідний суб'єкт міжнародного права»; «специфічний суб'єкт міжнародного права» [44, с. 451, 460].

3. Наступна теза — це існування протистояння між цивілізаціями²⁶, що веде до появи на міжнародній арені інших акторів²⁷.

Цим тенденціям також властива інституалізація²⁸: існують стійкі тенденції об'єднання держав у субрегіональні міжнародні організації, а останнім часом і в наддержавні об'єднання. Класичний приклад — ЄС, чю основу складають аж ніяк не тільки економічні інтереси (як умова необхідна), але й загальні культурні й моральні цінності (як умова достатня).

Згідно із С. П. Хантінгтоном, основу кожної цивілізації складає серцевинна держава і в основі конфлікту між цивілізаціями лежить протистояння між цими серцевинними державами. На нашу думку, у низці випадків місце цих серцевинних держав посядуть інтеграційні співтовариства²⁹, що, однак, значно більшою мірою більш консервативно і виважено будуть взаємодіяти з аналогічними інституціями і серцевинними державами через розмивання суцільно національних інтересів у рамках кожного інтеграційного співтовариства.

Сучасне міжнародне право, як і сучасна система захисту прав людини, є продуктом західної цивілізації [31, с. 52], що зовсім не всі «захоплено» сприймають. Інституалізація «цивілізацій» призводитиме до вироблення внутрішніх, «внутріцивілізаційних» правил, що розходяться з тими, котрі властиві іншим цивілізаціям, з одного боку, і еволюції частини міжнародного права в бік «міжцивілізаційного права», права, що регулює відноси-

ни між різними цивілізаціями, — з іншого. Ці явища породжуватимуть (і вже породжують щодо європейського права) [48] фрагментацію міжнародного права, фрагментацію, обумовлену не тільки ускладненням регульованих відносин, не тільки спеціалізацією і відносною самодостатністю окремих галузей і режимів [1; 13; 18; 49], не тільки виникненням нових і інституціональною роз'єднаністю міжнародних органів [50, с. 4–11], що цілком природно при ускладненні системи, жорстко не детермінованої, а різними підходами до регулювання міжнародних відносин у рамках одного цивілізаційного підходу. Таким чином, згодом основною причиною фрагментації міжнародного права може стати цивілізаційний злам, що проходить у першу чергу по лінії прав людини.

4. Виходячи із зазначених вище передумов, ми схильні бачити центр найбільш значних змін у міжнародній правовій системі в інституціональному компоненті. Адже інший якісний рівень сучасного міжнародного права в ХХ столітті виявився саме у становленні й розвитку системи міжнародних міжурядових організацій, що справляють значний вплив на формування і реалізацію міжнародно-правових норм. Від одиничних, розрізнених міжнародних організацій відбувся перехід до універсальної системи міжнародних організацій, включаючи розвиток системи міжнародного правосуддя, становлення якого також знаменує якісні зміни в міжнародному праві.

Уже в даний час спостерігаються кілька тенденцій. По-перше, як і раніше, важливе значення має співробітництво в рамках універсальних міжнародних організацій — ООН і системи установ ООН. Однак уже досить давно спостерігаються складності з прийняттям рішень і недолік у їх легітимності в рамках найбільш впливового органу цієї організації — Ради Безпеки [2, с. 299], а спроби його реформувати не приносять успіху. Нам здається, що в доступному для огляду майбутньому не буде реалізований постулат про те, що метою міжнародного права є «зникнення суверенітету окремих держав взагалі і виникнення світової держави, забезпеченої законодавчими, виконавчими і судовими органами, чи — як наближення до такого рішення — корінна перебудова ООН у своєрідну світову федерацію» [19, с. 17].

На наш погляд, при широкому розвитку інтеграційних структур компромісом у середньостроковій перспективі може стати представництво в РБ ООН (чи аналогічному за статусом органі) інституціональних утворень (природно, за наявності в них зовнішньополітичних функцій). Таке представництво зможе значно підвищити легітимність цього органу в результаті «непрямого» представництва в ньому більшості держав, забезпечити компенсацію відцентрових і доцентрових тенденцій у міжнародному праві та реалізувати принцип реальної «суверенної рівності» (виділено нами. — *Т. К.*) у роботі РБ ООН.

При цьому досвід представництва ЄС в універсальних органах уже є — необхідно тільки легітимізувати його особливий статус у роботі міжнародних організацій³⁰.

По-друге, чітко виражені інтеграційні процеси на основі економічних факторів, які приводять до формування стійких інтеграційних утворень³¹, що є проявом домінуючих тенденцій світового розвитку та одночасно і результатом і формою глобалізації. Глобалізація розвивається за допомогою інтеграції [46]. При цьому можна погодитися з Л. І. Воловою в тому, що в результаті регіональної інтеграції формуються якісно нові норми міжнародного права, що призводить до виникнення суперечностей між новими і вже існуючими нормами міжнародного права [10, с. 98].

5. На нашу думку, у середньостроковій перспективі економічні інтеграційні об'єднання держав за наявності загальних цінностей стануть центрами інтеграційних утворень за прикладом ЄС³². Фактично ці загальні цінності є чинником цивілізаційного відокремлення, а інституціональним ядром стане найбільш розвинене інтеграційно-цивілізаційне утворення. Таким чином, при формальному збереженні суверенітету держав (а це має важливе значення для громадської свідомості й збереження влади правлячої еліти) така система достатньою мірою усуває основні вогнища напруги і відображає існуючі тенденції.

У межах інтеграційно-цивілізаційного утворення внутрішніми засобами нівелюються прояви «цивілізаційного екстремізму» з боку окремих держав, а розбіжності між цивілізаціями дозволяються в інституалізованому цивілізаційному діалозі.

Виникає питання про долю права, як національного, так і міжнародного. Повернемося до видів правових систем. Звичайно виділяють внутрішньодержавні правові системи, міжнародну правову систему і, на прикладі ЄС³³, інтеграційну правову систему, що споконвічно належала до міжнародної на першому етапі виникнення і розвитку Європейських Співтовариств, але потім відокремилася як самостійна³⁴. Кількість інтеграційних правових систем має тенденцію до зростання. Відповідно, відносини усередині інтеграційної правової системи будуть регулюватися правом цього утворення (за аналогією відносин між державами ЄС). Конфлікти (в класичному міжнародному сенсі) всередині інтеграційного утворення будуть зведені до мінімуму³⁵.

Внутрішньодержавні правові системи, безсумнівно, зберезуться, але в межах, обмежених інтеграційним правом. Що стосується міжнародного права, то воно більшою мірою регулюватиме відносини між інтеграційними утвореннями, а оскільки останні мають тенденцію до об'єднання на основі цивілізаційного підходу, то фактично нове міжнародне право регулюватиме відносини між цивілізаціями і, як уже відзначалося, стане міжцивілізаційним.

Важливим є питання про взаємодію цих правових систем. Н. А. Єфремова доходить висновку, що «міжнародна економічна інтеграція як наслідок глобалізації сприяє створенню спільного правового простору. Взаємовплив і взаємопроникнення правових систем у процесі міжнародної економічної інтеграції можна вважати правовою інтеграцією, що має

особливості в порівнянні з універсальною уніфікацією права» [3]. У результаті виникає новий правовий феномен — глобальне право, глобальний правовий простір³⁶, що повною мірою відображає дихотомічний характер процесів, які відбуваються під впливом глобалізації — виділення нових правових систем і їх зміцнення, з одного боку, а з іншого — взаємне проникнення і поглиблення зв'язку між ними, що у свою чергу позначається на еволюції самих правових систем — внутрішньодержавних, інтеграційної і міжнародної.

П р и м і т к и

1. Природно, із збільшенням швидкості цих змін в епоху глобалізації і виникнення інформаційного суспільства таке відставання тільки збільшується.
2. Більш високий, ніж у внутрішньодержавному праві, вплив політичної складової; проблеми ефективності правозастосування, властиві будь-якому правовому регулятору. На думку Н. Ф. Кисліциної, відставання міжнародного права і його системи від розвитку міжнародних відносин пов'язано також із дробленням міжнародного права на галузі й виникненням автономних (спеціальних) режимів [1, с. 3–4].
3. Безсумнівно, кризові явища можуть бути властиві окремим інститутам або галузям міжнародного права, регіональним правовим комплексам. Але про кризу міжнародного права в його сучасному розумінні, у ХХ сторіччі, на нашу думку, можна говорити тільки в період світових воєн.
4. Н. А. Єфремова обґрунтовано зазначає, що саме міжнародне право є одним із соціальних інститутів, що об'єднує світове співтовариство [3].
5. Як зазначає Л. І. Волова, важливою особливістю розвитку сучасних міжнародних відносин є формування регіональних інтеграційних об'єднань держав [10, С. 96].
6. Н. А. Єфремова вважає, що «з тим, що деяким міжнародним організаціям властивий статус наддержавності варто погодитися. Однак важко погодитися з «повзучою» тенденцією змінити основи, на яких стоїть міжнародне право, — суверенітет і суверенна рівність держав. Наддержавність націлює світове співтовариство до зміни ставлення до суверенітету. Тому неправомірно говорити про організації, що стоять над державою, якщо навіть держави погоджуються на передачу своїх зовнішніх повноважень міжнародній організації» [3].
7. О. О. Гріненко зазначає специфічний характер міжнародно-правової правосуб'єктності ЄС. Ми згодні з думкою О. О. Гріненко про тісний зв'язок між правовою природою ЄС і його міжнародною правосуб'єктністю [25, с. 10].
8. Б. Г. Манов обґрунтовано зазначає, що «міждержавні об'єднання стоять у самому центрі процесів інтеграції, забезпечуючи прогресивний розвиток як міжнародного, так і внутрішньодержавного права» [26, с. 166]. Цілком виправданим у короткостроковій перспективі є висловлення Н. А. Єфремової про те, що, «беручи участь у формуванні нового порядку в умовах глобалізації, міжнародне право зазнає істотних змін відповідно до нових вимог. Деякі фахівці в цих умовах говорять про «нове» міжнародне право. Однак, як уявляється, може йтися про міжнародне право в нових міжнародних умовах» [3]. Однак у середньостроковій перспективі, на наш погляд, цей тезис слід піддати сумніву.
9. У рішенні у справі «Коста проти ЕНЕЛ» зазначено, що в межах Європейського Союзу було створено «власну правову систему» [27], на наявність третьої правової системи, відмінної від міжнародного і національного права — європейського права, вказує О. О. Гріненко [28, с. 125], розширено тлумачачи яку, ми поширюємо на інтеграційні правові системи, які оформляться в майбутньому.

10. На думку Б. К.-К. Карбузової, сучасний ЄС є одним із найбільш вдалих прикладів **симбіозу** (виділили ми. — Т. К.) наднаціонального і міжнародно-правового співробітництва держав [29].
11. Як зазначає Н. А. Єфремова, у міжнародному житті інтеграційні об'єднання дедалі більше затверджують себе як **особливий суб'єкт** (виділено нами. — Т. К.) міжнародного права, що виявляється в можливості самостійно формувати договірну практику інтеграційного об'єднання [3].
12. На думку Л. І. Волової, розвиток міжнародних економічних зв'язків характеризується загальною тенденцією включення дедалі більшої кількості держав не тільки в регіональні інтеграційні об'єднання, але й у світову інтеграційну систему [10, с. 97].
13. Як зазначає Н. А. Єфремова, «процеси глобалізації в сучасний період знайшли свою дихотомічну природу: з одного боку, руйнування перешкод політичного, соціального, культурного і чисто технічного характеру, що склалися століттями, і як наслідок — генералізація економічних зв'язків. З іншого боку — кристалізація стійких регіональних контактів, регіоналізація» [3].
14. Г. І. Тункін справедливо відзначає, що «кожна держава має свої особливі законні інтереси, які повинні поважатися. Але в сучасному світі **спільні інтереси людства** (виділено нами. — Т. К.), що відображають категоричну необхідність вирішення спільними зусиллями глобальних проблем, які загрожують самому існуванню людства, повинні зростаючою мірою впливати на міжнародну політику держав і їхню міжнародно-правову позицію» [32, с. 17].
15. Нгуен Куок Дінь констатує поступове, повільне й обережне визнання деякої правосуб'єктності міжнародного співтовариства (співтовариства держав) [33, с. 245]. А. А. Мережко зазначає, що концепція міжнародного співтовариства виявляється в імперативних принципах міжнародного права (*jus cogens*), тобто у зводі норм, що прийняло «співтовариство держав у цілому», в обов'язках *erga omnes*, тобто в «обов'язках щодо міжнародного співтовариства в цілому», а також у таких поняттях, що дедалі більш часто зустрічаються в міжнародному праві, як «надбання всього людства», «принципові інтереси міжнародного співтовариства», «загальна спадщина людства» [34, с. 84].
16. Стаття 2 Конвенції об охорані подводного культурного наследия 2001 г., преамбула Конвенції об охорані нематеріального культурного наследия 2003 г., преамбула Конвенції об охорані и поощреніи разнообразия форм культурного самовыражения 2005 г.
17. Н. А. Єфремова звертає увагу, що «в таких регіональних об'єднаннях, як Північно-американська зона вільної торгівлі (НАФТА), Спільний ринок латиноамериканських держав (МЕРКОСУР), Андська група, Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС), Шанхайська організація співробітництва (ШОС) і ін., сильний вплив системи інтеграційних процесів ЄС, вони нерідко запозичають їхній досвід. Деякі положення документів про інтеграцію повторюють положення, що містяться в договорах про Європейські Співтовариства, що не завжди застосовно до них через розходження в рівні їх економічного розвитку і правової бази» [3]. Однак і перше і друге мають тенденції до розвитку. Слід зазначити, що «копіювання» системи інтеграції ЄС іншими інтеграційними системами обумовлює виникнення уніфікованих інтеграційних утворень, що полегшує взаємодію між ними.
18. Б. К.-К. Карбузова вважає (на 2006 р.), що «на даному етапі Європейський Союз має всі ознаки міжнародної міжурядової організації. Європейські співтовариства і Союз, незважаючи на деякі специфічні риси, є міжнародними організаціями, а їхнє право — правом міжнародних організацій, тобто частиною міжнародного права» [29].
19. На думку Б. К.-К. Карбузової, правосуб'єктність Європейських Співтовариств у цілому значно перевищує правосуб'єктність міжурядових організацій, які її мають щодо вузького, обмеженого кола питань, у той час як обсяг повноважень Європейських

- Співтовариств на міжнародній арені в міру прийняття нових установчих актів збільшується [29].
20. На думку Н. А. Єфремової, держави, що вступили в інтеграційні об'єднання, зберігаються як повноправні суб'єкти міжнародного права, норми якого пронизані поняттям «суверенітет», покликані захищати цю властивість, притаманну повною мірою тільки публічним суб'єктам — державам. Держави-суб'єкти міжнародного права здійснюють свою міжнародну економічну політику відповідно до національного права, міжнародного права і права міжнародної економічної інтеграції. Передавши інтеграційним утворенням свої повноваження, держави продовжують мати властивість суверенітету і повноту суверенних прав. Більш того, саме це делегування прав і повноважень є необхідною формою затвердження і розвитку нової якості державного суверенітету в сучасних економічних і геополітичних умовах — його реалізацією [3].
 21. Питання міжнародної правосуб'єктності ЄС детально досліджені О. О. Гріненко [25, с. 9–32]. Слід відзначити, що низка авторів заперечує наявність у ЄС правосуб'єктності (на певний момент розвитку): О. Ф. Артамонова [37, с. 143–151]; Г. Горінг та О. Вітвіцька [38, с. 34], Н. В. Равкин [39, с. 6–7], В. М. Яременко [40].
 22. Н. А. Єфремова зазначає, що «статус міжнародних економічних організацій, які можуть мати певні наддержавні повноваження, і інтеграційних об'єднань різних, навіть якщо вони створені під егідою міжнародної організації (наприклад, зона вільної торгівлі, митний союз у рамках ЄС чи СНД і ін.)» [3].
 23. Від себе відзначимо, що віднесення ЄС до однієї із зазначених організаційно-правових форм, через їх природу, припускає наявність у Союзу міжнародної правосуб'єктності, за винятком, можливо, «*sui generis*», унаслідок відносної невизначеності змісту, однак наукова дискусія свідчить про інше.
 24. Б. К.-К. Карбузова дотримується аналогічної точки зору: «Логічно визнати, що Європейський Союз не має правосуб'єктності. Водночас саме Співтовариства представляють *de facto* Європейський Союз на міжнародній арені. Дипломатичні представництва виступають, формально, як представництва Європейської Комісії — інституту єдиного для Співтовариств і Союзу» [29].
 25. «Інтеграційні економічні об'єднання через передані їм державами повноваження набувають властивості, яку можна визначити як «колективний суверенітет» об'єднання, за змістом відмінний від державного суверенітету. Держави, передаючи частину своїх суверенних правомочностей колективному суб'єкту, поєднують їх для вирішення спільних внутрішніх і зовнішніх завдань і досягнення цілей інтеграційного об'єднання. Саме ця властивість дозволяє об'єднанням стати суб'єктом, здатним укладати договори з іншими суб'єктами міжнародного права. Колективний суверенітет можна визначити як властивість інтеграційного об'єднання, що дозволяє йому вступати від імені держав-членів і в їхніх інтересах у договірні відносини з іншими суб'єктами міжнародного права в рамках повноважень, закріплених у статуті об'єднання чи договорі про його створення» [3].
 26. На думку С. П. Хантінгтона, ХХІ століття характеризуватиметься боротьбою і конфліктом між різними цивілізаціями [45]. Л. Заїко вказує на наявність відцентрових тенденцій універсальної властивості, що знаходять своє виявлення в зростанні протистояння світових релігій: мусульманства і християнства [46].
 27. Прикладом такого актора можна вважати міжнародні терористичні угруповання, незважаючи на аморфний характер, що справив істотний вплив на міжнародні відносини і міжнародне право в останнє десятиліття [47, с. 5–8].
 28. «Інтеграція часто визначається як державно-організаційний процес, у результаті чого створюється певна інституційна система, на основі якої формується економічний союз» [10, с. 97].
 29. На думку Л. Заїко, процес об'єднання арабських держав може стати центральною подією всього століття [46].

30. Наприклад, ЄС є членом Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Продовольчої і сільськогосподарської організації (ФАО).
31. На початку 2000-х, за даними Секретаріату Всесвітньої торгової організації (ВТО), у світі зареєстровано 214 регіональних торгових угод інтеграційного характеру. Міжнародні економічні інтеграційні об'єднання є в усіх регіонах земної кулі, у них входять держави з найрізноманітнішим рівнем розвитку і соціально-економічним ладом [35].
32. Західноєвропейська інтеграція спиралася на близькі культурні й релігійні традиції. Чималу роль у її виникненні відіграли ідеї єдиної Європи. Важливе значення мали і підсумки Першої і Другої світових воєн. Нарешті, істотну роль відіграли і геополітичні фактори — воєнно-політичне протистояння зі СРСР і економічна конкуренція зі США. Цей комплекс культурно-політичних передумов унікальний, однак наявність інших факторів (релігійних, культурних, військових, ресурсних) може сприяти переходу економічної інтеграції в політичну й в інших регіонах.
33. У рішенні Суду Співтовариств у справі 6/64 *Costa v. ENEL* (1964) Суд заявив: «На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про заснування ЄЕС створив свою власну систему права, що після набрання чинності Договором стала інтегрованою частиною систем права держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати».
34. О. Гріненко вказує на пряму дію в державах-членах законодавства Союзу [44, с. 448].
35. С. П. Хантінгтон постулює правило помірності, яке полягає в тому, що серцевинні держави повинні утримуватися від втручання в конфлікти всередині інших цивілізацій, — перша необхідна умова для підтримки миру в міжцивілізаційному, мультиполярному світі. Як видно із ситуації в ЄС, можливість конфлікту всередині інтеграційного утворення практично зведена до мінімуму.
36. По аналогії з європейським правовим простором, відносно якого, як справедливо відзначає М. М. Гнатовський, «право ЄС є ключовою складовою європейського правового простору, яке забезпечує зближення не тільки правових систем держав-членів, а й інших держав Європи — держав-кандидатів, держав-партнерів, й інших держав Європи, що уклали з ЄС відповідний міжнародний договір (торговельний, про асоціацію, про співробітництво та ін.) [51, с. 183].

Л і т е р а т у р а

1. Кислицына Н. Ф. Развитие системы международного права на современном этапе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н. Ф. Кислицына. — М., 2010. — 25 с.
2. Денисов В. Н. Світовий правопорядок у сфері підтримання миру і безпеки : до 60-річчя ООН / В. Н. Денисов // Правова держава. — К., 2006. — Вип. 17. — С. 295—303.
3. Ефремова Н. А. Международно-правовые механизмы регулирования экономической интеграции и суверенитет государства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 [Електронний ресурс] / Н. А. Ефремова. — М., 2010. — Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/mezhdunarodno-pravovye-mekhanizmy-regulirovaniya-ekonomicheskoi-integratsii-i-suverenitet-go>.
4. Ахвердян Г. К. Принцип надгосударственности в контексте мировых интеграционных процессов : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Г. К. Ахвердян. — СПб., 2011. — 23 с.
5. Баймуратов М. О. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами : монографія / М. О. Баймуратов, Ю. С. Хоббі ; за ред. М. О. Баймуратова. — Суми : Університет. кн., 2013. — 300 с.

6. Королев М. А. Наднациональность с точки зрения международного права / *М. А. Королев* // Московский журнал международного права. — 1997. — № 2. — С. 3—17.
7. Хохлов И. И. Наднациональность в политике Европейского Союза / *И. И. Хохлов*. — М. : Междунар. отношения, 2007. — 154 с.
8. Шпакович О. Н. Наднациональность в праве международных организаций / *О. Н. Шпакович* // Вестник международных организаций. — 2012. — № 2. — С. 133—143.
9. Короткий Т. Р. Глобальное управление как фактор обеспечения международного правопорядка [Электронный ресурс] / *Т. Р. Короткий* // Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века : материалы 3-й междунар. науч. конф. / под общ. ред. М. А. Миндзаева. — Владикавказ : Владикавказ. ин-т упр., 2011. — Режим доступа: <http://www.viu-online.ru/materialy-konferencij/articles/federalizm-i-regionalizm-prioritety-xxi-veka-2011.html>.
10. Волова Л. И. Правовой статус региональных интеграционных объединений / *Л. И. Волова* // Российский ежегодник международного права. 2012. — СПб., 2013. — С. 96—107.
11. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки : монографія / *М. М. Микієвич*. — Л., 2005. — 416 с.
12. Моисеев А. А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве : в контексте глобализации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / *А. А. Моисеев*. — М., 2007. — 45 с.
13. Колодкин Р. А. Фрагментация международного права / *Р. А. Колодкин* // Московский журнал международного права. — 2005. — № 2. — С. 38—61.
14. Поединок О. Фрагментація міжнародного права: міф або реальність? / *О. Поединок* // Олександрю Задорожньому — 50 : статті та есе учнів і колег. — О. : Фенікс, 2010. — С. 101—138.
15. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права : доклад Комиссии международного права: пятьдесят пятая сессия (5 мая — 6 июня и 7 июля — 8 августа 2003 г.) [Электронный ресурс] / Организация Объединённых Наций. — Нью-Йорк, 2003. — Режим доступа: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2003/russian/chp10.pdf>.
16. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права : доклад Комиссии международного права: пятьдесят седьмая сессия (2 мая — 3 июня и 11 июля — 5 августа 2005 г.) [Электронный ресурс] / Организация Объединённых Наций. — Нью-Йорк, 2005. — Режим доступа: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2005/russian/chp11.pdf>.
17. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права : доклад Комиссии международного права: пятьдесят восьмая сессия (1 мая — 9 июня и 3 июля — 11 августа 2006 г.) [Электронный ресурс] / Организация Объединённых Наций. — Нью-Йорк, 2006. — Режим доступа: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2006/russian/chp12.pdf>.
18. Hafner G. Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law / *G. Hafner* // Michigan journal of International. — 2004. — Vol. 25. — P. 553—579.
19. Koskenniemi M. Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties / *M. Koskenniemi, P. Leino* // Leiden Journal of International Law. — 2002. — Vol. 15. — P. 553—579.
20. Моисеев А. А. Надгосударственность в международном праве / *А. А. Моисеев* // Государство и право. — 2007. — № 8. — С. 67—73.
21. Пастухова Н. Б. Государственный суверенитет в эпоху глобализации / *Н. Б. Пастухова* // Журнал российского права. — 2006. — № 5. — С. 130—141.
22. Моисеев А. А. Суверенитет государства в современном мире: международно-правовые аспекты / *А. А. Моисеев*. — М. : Науч. кн., 2006. — 246 с.

23. Моисеев А. А. Критика концепции относительного государственного суверенитета // Суверенитет государства в современном мире: международно-правовые аспекты / А. А. Моисеев. — М. : Науч. кн., 2006. — 246 с.
24. Короткий Т. Р. Від прав людини до прав людства / Т. Р. Короткий // Український часопис міжнародного права. — 2013. — Спец. вип. : Права людини. — С. 58–61.
25. Гріненко О. О. Міжнародно-правове регулювання зовнішніх зносин Європейського Союзу : монографія / О. О. Гріненко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. — К. : Фенікс, 2011. — 447 с.
26. Манов Б. Г. Новое о межгосударственной интеграции / Б. Г. Манов // Журнал российского права. — 2005. — № 9. — С. 166–168.
27. «MOX case» Commission of the European Communities v. Ireland, Case-459/03 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0459:EN:HTML>.
28. Гріненко О. О. ЄС як особливий суб'єкт міжнародного права / О. О. Гріненко // Європейське право та порівняльне правознавство : зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, О. В. Кресіна ; упоряд.: О. В. Кресін, О. Д. Рожко. — К. ; Шамборі : Логос, 2010. — С. 113–127.
29. Карбузова Б. К.-К. Особенности заключения международных договоров в праве Европейского союза : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 [Электронный ресурс] / Б. К.-К. Карбузова. — М., 2006. — Режим доступа: <http://lawtheses.com/osobennosti-zaklyucheniya-mezhdunarodnyh-dogovorov-v-prave-evropeyskogo-soyuza#ixzz2aV8gR2Gd>.
30. Кислицына Н. Ф. Развитие системы международного права на современном этапе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Н. Ф. Кислицына. — М., 2010. — 175 с.
31. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : Либідь, 2002. — 608 с.
32. Tunkin G. Politics, Law and Force in the Interstate System // Recueil des Cours. Academie de Droit International de la Haye. Vol. 219. (1989-VII). Dordrecht, 1992 (цит. за: Глобализация и развитие законодательства : очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. — М., 2004.)
33. Нгуен Куок Динь. Международное публичное право. В 2 т. Т. 1, кн. 1 / Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле. — К., 2000. — 440 с.
34. Мережко А. А. Введение в философию международного права: Гносеология международного права / А. А. Мережко. — К. : Юстиниан, 2002. — 189 с.
35. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/EKONOMICHESSKAYA_INTEGRATSIA.html
36. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу / В. І. Муравйов. — К. : ІМВ, 2009.
37. Артамонова О. Ф. Международная правосубъектность Европейского Союза / О. Ф. Артамонова // Журнал российского права. — 2002. — № 8. — С. 146–148.
38. Горинг Г. Право Европейского Союза / Г. Горинг, О. Витвицкая. — СПб. : Питер, 2005. — 256 с.
39. Равкин Н. В. Европейское Сообщество как субъект международного права / Н. В. Равкин // Московский журнал международного права. — 2000. — № 2.
40. Яременко В. М. Проблема правосубъектности Европейского союза [Электронный ресурс] / В. М. Яременко. — Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2006/uri12.htm>.
41. Мещерякова О. М. Суверенитет государств — членов интеграционного сообщества и проблема «фрагментации» в развитии интеграционных процессов / О. М. Мещерякова // Вопросы правоведения. — 2012. — № 4. — С. 23–36.
42. Муравьев В. И. Международные организации — специфический субъект международного права / В. И. Муравьев. — К., 1990. — 72 с.

43. Курс международного права. В 7 т. Т. 7 / М. П. Бардина, С. А. Войтович, Ю. М. Колосов [и др.]. — М. : Наука, 1993. — 328 с.
44. Гріненко О. О. Правова регламентація зовнішніх зносин Європейського Союзу / О. О. Гріненко // Олександр Задорожньому — 50 : статті та есе учнів і колег. — О. : Фенікс, 2010. — С. 444–473.
45. Хантингтон С. П. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка [Электронный ресурс] / С. П. Хантингтон. — Режим доступа: www.eastlib.narod.ru/d/huntington.htm.
46. Заико Л. ЕС и интеграции 21 века — концепт и реалии [Электронный ресурс] / Л. Заико. — Режим доступа: <http://liberty-belarus.info>
47. Черкес М. Е. Международное право после 11 сентября 2001 года / М. Е. Черкес // Международное право после 11 сентября 2001 года : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, М. Е. Черкеса. — О. : Фенікс, 2004. — С. 5–14.
48. Manual of Terminology of Public International Law (Law of Peace) and International Organization. Brussels, 1983. (цит. за: Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. — К. : Либідь, 2002.).
49. Гнатовський М. М. Фрагментація міжнародного права: проблема та можливі шляхи її вирішення / М. М. Гнатовський, О. Р. Поєдинок // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О., 2008. — Вип. 34. — С. 314–323.
50. Голубок С. Распространение международных судов и трибуналов: признак фрагментации или укрепления современного международного права? / С. Голубок // Международное правосудие. — 2011. — № 1. — С. 4–11.
51. Гнатовський М. М. Європейський правовий простір. Концепція та сучасні проблеми / М. М. Гнатовський ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. — К. : Вид. дім «Промені», 2005. — 224 с.

А н о т а ц і я

Короткий Т. Р. Генезис міжнародної правосуб'єктності інтеграційних утворень і еволюція міжнародного права. — Стаття.

Досліджуються особливості міжнародної правосуб'єктності інтеграційних утворень на прикладі ЄС. Розглянуто питання впливу інтеграційних процесів на генезис суб'єктного складу міжнародного права. Зроблено висновок про вплив міжінтеграційних відносин на зміни в міжнародно-правовій системі та формування глобального права.

Ключові слова: міжнародна правосуб'єктність, інтеграційні утворення, ЄС, глобальне право.

А н о т а ц і я

Короткий Т. Р. Генезис международной правосубъектности интеграционных образований и эволюция международного права. — Статья.

Исследуются особенности международной правосубъектности интеграционных образований на примере ЕС. Рассмотрены вопросы влияния интеграционных процессов на генезис субъектного состава международного права. Сделан вывод о влиянии межинтеграционных отношений на международное право XXI столетия.

Ключевые слова: международная правосубъектность, интеграционные образования, ЕС.

S u m m a r y

***Korotkiy T. R.* The genesis of international legal personality of the integration formations and evolution of international law. — Article.**

Characteristics of the international legal personality of integration of formation on the example of the EU are discussed. The questions of the impact of integration processes in the genesis of the subject structure of international law are investigated. The influence on the relationships between the integrations of international law of the XXI century is concluded.

Keywords: international legal personality, integration of formation, the EU.